

Potrzeby kadrowe szkolnictwa powszechnego na Warmii i Mazurach w latach 1945–1948

Działania okupantów w czasie II wojny światowej przyniosły duże straty osobowe wśród nauczycielstwa i bazy materialnej szkolnictwa. W latach 1939–1945 zginęło 9684 nauczycieli i innych pracowników oświaty¹, natomiast: *Na ogólną liczbę 140 tys. sal lekcyjnych i innych z nimi związanych ocalało 64,6 tys. (46%), zniszczonych zostało całkowicie – 25,4 tys. (18%), częściowo – powyżej 50% zniszczeń – 27,3 tys. (19,5%), częściowo poniżej 50% – 22,5 tys. (16,5%)*².

Sytuacja polskiego szkolnictwa w Polsce w pierwszych latach po II wojnie światowej była więc bardzo trudna. Jego organizatorzy borykali się z takimi problemami, jak: brak sieci szkolnej, zdewastowane, zniszczone lub zajęte przez różne urzędy i wojsko budynki szkolne, brak programów nauczania, podręczników i pomocy dydaktycznych oraz różnicowanymi pod względem etnicznym i wiekowym uczniami. Jednak najdotkliwszy z nich wszystkich był brak nauczycieli.

Niedobór kadr był spowodowany nie tylko stratami osobowymi nauczycielstwa polskiego, ale również pięcioletnią przerwą w kształceniu nowych nauczycieli. Okupanci nie zezwolili na istnienie liceów pedagogicznych. Funkcjonowały one jednak w ramach tajnego nauczania prowadzonego przez Tajną Organizację Nauczycielską oraz Departament Oświaty i Kultury. Pozwoliło to w pewnym sensie zachować ciągłość kształcenia nauczycieli, lecz nie mogło zabezpieczyć pod względem ilościowym potrzeb kadrowych szkolnictwa po wojnie.

Pierwszy okres organizacji szkolnictwa, zapoczątkowany już w 1944 r., w literaturze przedmiotu jest określany „okresem heroicznym wysiłków”³. Nie ma wątpliwości, że w proces odbudowy i budowy szkolnictwa włączyli się nauczyciele. Była to zazwyczaj akcja spontaniczna polegająca najczęściej na wyszukiwaniu i adaptowaniu lokalu na potrzeby szkoły, zabieganiu o niezbędne środki dydaktyczne oraz zachęcaniu dzieci i młodzieży do nauki przy użyciu wysiłków własnych, rodziców dzieci i społeczności lokalnej⁴. Także

¹ Por. S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*, Warszawa 2005, s. 17–21; M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 1995; S. Mauersberg, M. Walczak, *Oświata polska w latach 1944–1956. Wybór źródeł. Część pierwsza lata 1944–1956*, Warszawa 1999, s. 11–38.

² S. Mauersberg, M. Walczak, *Oświata polska w latach 1944–1956. Wybór źródeł. Część pierwsza lata 1944–1956*, Warszawa 1999, s.16.

³ S. Mauersberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej*, w: *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, Warszawa 1984, s. 285.

⁴ Pensja nauczycielska wystarczała tylko na kupno 5 kg tłuszczu (B. Potyrała, *Przemiany oświaty w Polsce w latach 1944–1948*, Wrocław 1991, s. 81). Resort oświaty starał się organizować nauczycielom pomoc

Resort Oświaty wystosował 1 sierpnia 1944 r. „Wezwanie do nauczycielstwa polskiego”, w którym zaapelował o natychmiastowe zgłaszanie się do pracy, uruchamianie szkół i objęcie wszystkich dzieci nauczaniem⁵.

Powojenna rekrutacja kandydatów do zawodu nauczycielskiego napotykała jednak szereg trudności. Po pierwsze, ogromne zapotrzebowanie na kadry inteligencji było także w innych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego, a nie tylko oświaty. Ponadto, w porównaniu z innymi kategoriami pracowników umysłowych, nauczyciele otrzymywali niskie uposażenie. Uwarunkowania te powodowały odpływ wielu wykwalifikowanych nauczycieli do innych prac, na stanowiska bardziej atrakcyjne i lepiej wynagradzane⁶.

W roku szkolnym 1945/1946 niedobory kadr oświatowych w skali kraju oszacowano na 13–14 tys. nauczycieli⁷. Ze zrozumiałych też względów nadal nie pozwalały one na uruchomienie wszystkich szkół powszechnych. Zgodnie z instrukcją Ministerstwa Oświaty z dnia 16 lipca 1945 r. wprowadzono następujące ustalenia: w szkołach, gdzie uczy się do 40 uczniów, będzie zatrudniony tylko jeden nauczyciel, w szkołach od 41 do 80 uczniów – dwóch nauczycieli, a w szkołach od 81 do 120 uczniów – trzech nauczycieli⁸.

Drugim problemem – obok niedoborów ilościowych nauczycieli – była kwestia kwalifikacji zatrudnionych nauczycieli. W latach 1945–1948 obowiązywało rozporządzenie z 1928 r. określające wymogi kwalifikacyjne nauczycieli szkół powszechnych⁹. Zgodnie z obowiązującym rozporządzeniem kwalifikacje zawodowe posiadała osoba uzyskująca dyplom państwowego zakładu kształcenia nauczycieli lub szkoły prywatnej o uprawnieniach szkół państwowych oraz ukończony kurs organizowany na zasadach określonych przepisami ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego¹⁰. Pewnym odstępstwem, ze względu na niedobór kadr, stał się fakt dopuszczenia do zawodu nauczyciela osób nieposiadających kwalifikacji, a mogących być zatrudnionymi za zgodą ministra na okres co najwyżej trzech lat¹¹.

Wobec konieczności szybkiego przygotowania nauczycieli szkół powszechnych pierwsze powojenne zarządzenia w sprawie kształcenia nauczycieli utrzymywały przedwo-

materialną (we wrześniu 1944 r. władze lokalne wypłaciły nauczycielom w formie zaliczki podwójną pensję z roku 1939 oraz zapewniły im, ale tylko na szczeblu wojewódzkim przydziały żywności i mieszkań). Jednakże zaliczki i pensje wypłacane przez resort oświaty, regulamie od września 1944 r., nie wystarczały nawet na zaspokojenie podstawowych potrzeb.

⁵ Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty PKWN, 1944, nr 1–4.

⁶ S. Mauersberg, *Rozwój oświaty...*, s. 294.

⁷ M. Wójtowicz, *Kontrowersje na temat kształcenia nauczycieli na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi w 1945 r.*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, red. A. Kicowska, Toruń 2001, s. 257.

⁸ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1945, nr 2, poz. 62, Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 16 lipca 1945 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/46 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach kształcenia nauczycieli.

⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), zespół: Ministerstwo Oświaty. Gabinet Ministra. Kadry pedagogiczne, sygn. 520. Dekret o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych w okresie powojennym, s. 2.

¹⁰ E. Szkoła, *Kwalifikacje nauczycieli w okresie Polski Ludowej*, w: *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 139–140.

¹¹ *Ibidem*.

jenne pedagogia i licea pedagogiczne¹². Głównym jednak zakładem kształcenia nauczycieli szkół powszechnych były wówczas licea pedagogiczne. Konieczność szybkiego przygotowania potrzebnych nauczycieli spowodowała jednak skrócenie z 3 do 2 lat cyklu kształcenia oraz przyjmowanie kandydatów bez ukończonego gimnazjum. Skracanie cyklu kształcenia dotyczyło także kursów nauczycielskich¹³.

Skrócona forma kształcenia nauczycieli wywoływała niezadowolenie przede wszystkim wśród samych pedagogów. Mieli oni świadomość tego, że przyczyni się ona do obniżenia poziomu szkoły. Jednak Ministerstwo Oświaty uważało: *że lepszy jest nauczyciel niewykwalifikowany niż żaden*¹⁴.

Inspektorzy szkolni, zmuszeni potrzebą uruchomienia szkół, przyjmowali do pracy pedagogicznej osoby niewykwalifikowane, nawet o przygotowaniu ogólnym 7 klas szkoły powszechnej. W ten sposób szeregi nauczycielskie zasiłała kadra ludzi przypadkowych traktująca zawód pedagoga jako etap przejściowy¹⁵. Należy stwierdzić, że mimo skróconych i doraźnych form kształcenia nauczycieli niedobór kadr nadal pozostawał poważną trudnością na drodze odbudowującego się szkolnictwa.

Scharakteryzowana powyżej trudna sytuacja kadrowa miała wymiar ogólnokrajowy. Na terenie Warmii i Mazur była jeszcze trudniejsza, gdyż komplikowały ją dodatkowo specyficzne uwarunkowania historyczne i powojenna sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu.

Warmia i Mazury to część dawnych Prus Wschodnich, które zostały w 1945 r. włączone do państwa polskiego i określone jako okręg IV – Okręg Mazurski. W wyniku dalszych podziałów, na podstawie uchwały Rady Ministrów dnia 29 maja 1946 r. zniesiono Okręg Mazurski, zastępując go nazwą: województwo olsztyńskie¹⁶.

Na specyfikę regionu Warmii i Mazur wywarła wpływ przedwojenna przynależność do Niemiec. Brak tradycji polskiej szkoły¹⁷ na północno-wschodnim obszarze ziem odzyskanych nie sprzyjał rozwojowi tego regionu w Polsce powojennej. Ogrom zniszczeń i dewastacji pozostałych po II wojnie światowej odstraszał nie tylko rodzimych mieszkańców, ale także nowo przybyłe grupy osadnicze. Proces osiedlania przebiegał w dość wolnym tempie, z uwagi na niekorzystne warunki naturalne regionu, mniejszą atrakcyj-

¹² S. Mauersberg, *Rozwój oświaty...*, s. 290–291.

¹³ S. Mauersberg, Walczak M., *Szkolnictwo polskie...*, s. 34–35.

¹⁴ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa polskiej Partii Robotniczej 1944–1948*, Warszawa 1975, s. 60.

¹⁵ M. Wójtowicz, *Kontrowersje...*, s. 270.

¹⁶ S. Achremczyk, *Historia Warmii i Mazur. Od pradziejów do 1945 roku*, Olsztyn 1992, s. 275.

¹⁷ W latach 1929–1939 w Prusach Wschodnich funkcjonowały prywatne polskie szkoły i przedszkola. Dzięki wszelkim staraniom, towarzystwa szkolne i polscy nauczyciele zdołali zorganizować 25 szkół powszechnych, w tym 15 na Warmii, 9 na Powiślu i 1 na Mazurach oraz gimnazjum polskie w Kwidzynie. Szerzej na ten temat: W. Ogrodziński, *Z dziejów oświaty polskiej w Prusach Wschodnich i na Pograniczu w okresie międzywojennym*, Olsztyn 1981; E. Zdrojewski, *Szkolnictwo polskie w Niemczech*, Biblioteka „Spraw Narodowościowych”, nr 15, Warszawa 1934; *Kronika szkoły polskiej w Worytach na Warmii 1930–1939*, Wstęp i oprac. T. Filipkowski, Z. Lietz, Olsztyn 1979; B. Koziełło-Poklewska, W. Wrzesiński, *Szkolnictwo polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1919–1939*, Olsztyn 1980; K. Trzebiatowski, *Oświata i szkolnictwo na Pomorzu Zachodnim w I połowie XX wieku*, Poznań 1961; T. Filipkowski, *Nauczyciele polscy w Niemczech 1919–1939*, Olsztyn 1992.

ność gospodarczą (obszar rolniczy) w stosunku do innych terenów kraju oraz brak bezpieczeństwa (szabrownictwo) i dobrej komunikacji¹⁸.

Rozwój społeczno-gospodarczy regionu utrudniał ruch migracyjny, katastrofalna baza materialno-lokalowa i zróżnicowany stan świadomości narodowej ludności rodzimej (autochtonów). Społeczeństwo Warmii i Mazur (autochtoni, osadnicy, przesiedleńcy z kresów¹⁹), charakteryzując się odrębną kulturą na poziomie etnicznym i cywilizacyjnym, przechodziło trudny i powolny okres adaptacji społecznej. Duże znaczenie w procesie adaptacji kulturalnej przypisywano szkole.

Powyższe uwarunkowania regionu wyznaczały tempo rozwoju sieci i struktury szkół powszechnych. Do decydujących czynników mających wpływ na dynamikę organizacji szkolnictwa zaliczyć należy kadre pedagogiczną. Nie można było bowiem otworzyć szkoły bez nauczyciela. W regionie jednak, poza nieliczną grupą przedwojennych nauczycieli, praktycznie nie było kadry oświatowej²⁰.

Wobec braku nauczycieli, ogromnych zniszczeń przedwojennych budynków szkolnych i sprzętu szkolnego oraz całkowitego braku polskiej książki i pomocy naukowych szkolnictwo w Okręgu Mazurskim organizowano od podstaw. Pierwsze szkoły bardzo często powstawały w sposób spontaniczny, tzn. nikt ich nie rejestrował, nikt nie angażował i nie wynagradzał nauczycieli. Sytuacja uległa zmianie dopiero w kwietniu 1945 r. z chwilą powstania Wydziału Oświaty przy Urzędzie Pełnomocnika RP. Zaczęto rejestrować szkoły oraz nauczycieli i wypłacać im symboliczne zaliczki. W Okręgu Mazurskim dwie pierwsze szkoły powszechne, zarejestrowane 9 kwietnia 1945 r., powstały z inicjatywy trzech nauczycieli²¹.

Najszybciej rozwijało się szkolnictwo w Olsztynie i pobliskich jego miejscowościach. Tereny te zamieszkiwała ludność warmińska, wśród której żywa była tradycja oświaty polskiej z okresu międzywojennego. Do głównych czynników decydujących o rozwoju sieci szkół w południowej części regionu zaliczyć należy względy bezpieczeństwa i praktyczno-życiowe. Lokalizacja ludności skupiała się w miastach i wzdłuż linii kolejowej²². Znaczną też dynamikę rozwoju sieci szkół zaobserwowano w pasie przygranicznym. Taki stan rzeczy powodowało większe niż na północy regionu zaludnienie przez repatriantów, przesiedleńców i osadników²³.

¹⁸ E. Wojnowski, *Ku nowemu społeczeństwu*, w: *Warmia i Mazury. Zarys dziejów*, red. B. Łukaszewicz, Olsztyn 1985, s. 669–714.

¹⁹ H. Murawska, *Przesiedleńcy w Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej w Olsztyńskim*, Olsztyn 2000, s. 173–177.

²⁰ Pierwszymi organizatorami szkół na Warmii i Mazurach były cztery grupy nauczycieli: nauczyciele miejscowego pochodzenia (przedszkolanki, organizatorzy administracji szkolnej); nauczyciele szkół polskich z lat 1929–1939; nauczyciele związani w okresie międzywojennym z działalnością Polskiego Związku Zachodniego; nauczyciele repatrianci z Wileńszczyzny i Wołynia: T. Filipkowski, *Oświata na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*. Warszawa 1978, s. 202–205.

²¹ Augustyn Wesołek i Marta Wróblewska otworzyli szkołę w Dajtkach, a w Tomaszku Paweł Turowski: T. Filipkowski, *Oświata na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*, Warszawa 1978, s. 100–101.

²² B. Beba, J. Pijanowska, *Demograficzne uwarunkowania rozwoju kultury na Warmii i Mazurach*, w: *Tożsamość kulturowa społeczeństwa Warmii i Mazur*, red. B. Domagała, A. Sakson, Olsztyn 1998, s. 24.

²³ T. Filipkowski, *Rozwój oświaty po 1945 roku*, w: *Warmia i Mazury. Zarys dziejów*, red. B. Łukaszewicz, Olsztyn 1985, s. 755.

Natomiast z uwagi na dość specyficzne uwarunkowania w północnych powiatach województwa (iławicki, węgorzewski, pasłęcki, braniewski, giżycki, mrągowski²⁴), uruchamianie pierwszych szkół odbywało się zdecydowanie wolniej.

Na Mazurach szkoły powstawały wyłącznie z inicjatywy nauczycieli przybyłych z innych regionów Polski wraz z falą ludności napływowej. W przeciwieństwie do Warmiaków wśród ludności mazurskiej nie było osób z przygotowaniem zawodowym do pracy w oświacie. Nauczyciele rozpoczynali organizację szkolnictwa dosłownie od podstaw, w niesprzyjających warunkach i okolicznościach, zanim zapadły ostateczne decyzje międzynarodowe o przynależności państwowej tych ziem. Podkreślić należy, że w wyniku rozproszonego osadnictwa szkoły były często oddalone od siebie o kilkanaście kilometrów, co wyraźnie wpływało na frekwencję uczniów²⁵.

Od kwietnia do 1 września 1945 r. w Olsztyńskim zorganizowano 130 szkół powszechnych z 230 nauczycielami²⁶. Z powodu braku nauczycieli, w dniu 1 grudnia 1945 r. w Mazurskim Okręgu Szkolnym na 17 735 dzieci uczęszczających do szkoły, poza nią pozostawało 12 972 dzieci²⁷. Do końca 1945 r. największy rozwój sieci szkół nastąpił w południowych powiatach Okręgu Mazurskiego, czyli w: szczywieńskim (33 szkoły), ostródzkim (24 szkoły) i olsztyńskim (24 szkoły). Najwolniej zakładano szkoły w powiatach: bartoszyckim (2 szkoły), braniewskim (2 szkoły), iławskim (1 szkoła), pasłęckim (3 szkoły), mrągowskim (2 szkoły)²⁸. Zorganizowane w 1945 r. szkoły stanowiły jedynie około 14% szkół, które istniały na tych terenach w 1935 r. Odsetek nauczycieli był jeszcze mniejszy i wynosił odpowiednio 13%²⁹.

Postępującemu zasiedlaniu regionu towarzyszył wzrost liczby szkół. Wraz z falą osadników w roku 1946 przybyli także nauczyciele, którzy spontanicznie organizowali nowe szkoły. Jeszcze na początku marca 1946 r. odnotowywano zorganizowanie 337 szkół, w których zatrudniono 616 nauczycieli. W przeciągu siedmiu miesięcy sytuacja uległa korzystnej zmianie. Prawie podwoiła się liczba szkół wzrastając do 635 i stan kadry nauczającej do 1367 zatrudnionych w szkolnictwie nauczycieli. W tym czasie do szkół powszechnych uczęszczało 54 488 dzieci. Zdecydowanie wyróżniał się powiat olsztyński z największą liczbą uczniów (10 608) i szkół (94). Nadal najślabszy rozwój szkolnictwa w Okręgu Mazurskim utrzymywał się w powiatach północnych: Braniewo, Bartoszyce, Iławka, Węgorzewo³⁰.

Sukcesywny napływ osadników nasilał potrzebę rozwoju sieci szkolnej, a co za tym idzie także zapotrzebowanie na nowe siły nauczycielskie. W lipcu 1946 r. istniała konieczność zwiększenia do 1400 liczby etatów nauczycielskich, a we wrześniu wzrosła do

²⁴ Były to tereny najslabiej zaludnione i mocno zniszczone.

²⁵ T. Filipkowski, *Rozwój oświaty...*, s. 755.

²⁶ *Ibidem*, s. 83.

²⁷ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej APO), zespół: Kuratorium Okręgu Szkolnego (dalej KOS), sygn. 495/17, Stan dzieci w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Mazurskiego w dniu 1 XII 1945 r., s. 17.

²⁸ APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, Wykaz szkół, nauczycieli i dzieci szkół powszechnych Okręgu Szkolnego Mazurskiego, s. 15.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, Zestawienie liczbowe szkół, uczniów i nauczycieli szkół powszechnych Okręgu Szkolnego Mazurskiego w Olsztynie, s. 36.

1600³¹. Nie udało się jednak zaspokoić wyżej wymienionych potrzeb, 10 października 1946 r. bowiem w województwie olsztyńskim było zatrudnionych 1367 nauczycieli, czyli o 333 osoby (20,8%) mniej niż przewidywano zatrudnić na początku roku szkolnego 1946/47. W drugim miesiącu roku szkolnego 1946/47 zaspokojenie ilościowe potrzeb kadrowych wyniosło 74,1%, co oznacza, że 25,9% etatów nauczycielskich nie zostało obsadzonych.

Podany wskaźnik potrzeb kadrowych był przeciętny dla województwa, lecz sytuacja w powiatach była zróżnicowana, gdyż odsetki braków kadrowych w szkolnictwie powszechnym kształtowały się w granicach od 17,7% do 47,0%. W żadnym jednak powiecie nie udało się zaspokoić potrzeb kadrowych w pełni. Najkorzystniejsza sytuacja była w powiatach: Olsztyn (82,3%) oraz Kętrzyn i Morąg (82,0%). Natomiast największe braki w liczbie nauczycieli wystąpiły w powiatach: Nidzica (40,7%), Mrągowo (47,0%), Pisz (37,5%)³². Szczegółowe dane dotyczące całego województwa z podziałem na wszystkie powiaty przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Stan kadry nauczycielskiej na dzień 10 października 1946 r.

Lp.	Nazwa powiatu	Potrzeby kadrowe	Liczba zatrudnionych nauczycieli	Procent zaspokojenia potrzeb	Liczba wakatów	Procent braków kadrowych
1.	Bartoszyce	36	25	69,4	11	30,6
2.	Braniewo	66	46	69,7	20	30,3
3.	Giżycko	127	96	75,6	31	24,4
4.	Iława	29	21	72,4	8	27,6
5.	Kętrzyn	100	82	82,0	18	18,0
6.	Lidzbark	133	103	77,4	30	22,6
7.	Morąg	111	91	82,0	20	18,0
8.	Mrągowo	83	44	53,0	39	47,0
9.	Nidzica	86	51	59,3	35	40,7
10.	Olsztyn	323	266	82,3	57	17,7
11.	Ostróda	167	131	78,4	36	21,6
12.	Pasłęk	73	50	68,5	23	31,5
13.	Pisz	80	50	62,5	30	37,5
14.	Reszel	121	87	71,9	34	28,1
15.	Susz	112	87	77,7	25	22,3
16.	Szczytno	161	112	69,6	49	30,4
17.	Węgorzewo	37	25	67,6	12	32,4
Razem		1845	1367	74,1	478	25,9

Źródło: APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, Zestawienie ogólne szkolnictwa powszechnego wg stanu z dnia 10 X 1946 roku, s. 18. Obliczenia własne.

³¹ AAN, zespół: Ministerstwo Oświaty. Gabinet Ministra. Biuro Ziem Odzyskanych, sygn. 1234. Zwiększenie liczby etatów nauczycielskich, s. 296.

³² APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, Zestawienie ogólne szkolnictwa powszechnego wg stanu z dnia 10 X 1946 r., s. 18.

W kolejnym roku szkolnym, tj. 1947/48, liczba zatrudnionych nauczycieli wynosiła 2050³³, co oznacza wzrost o 150% w stosunku do roku szkolnego 1946/47.

Narastające potrzeby kadrowe szkolnictwa powszechnego na Warmii i Mazurach charakterystyczne były dla całego okresu 1945–1948. Władze oświatowe, dążące do ich ilościowego zaspokojenia, zatrudniały osoby nieposiadające odpowiednich kwalifikacji: *Dobór nauczycieli jest przeważnie przypadkowy. Przyjmowani są ci, którzy się zgłaszają*³⁴. W dniu 1 grudnia 1945 r. na 454 zatrudnionych nauczycieli, aż 201 osób stanowiła kadra bez pełnych kwalifikacji zawodowych³⁵. Zatrudnianie nauczycieli niewykwalifikowanych często inspektorzy szkolni tłumaczyli trudnością *znalezienia kandydata na nauczyciela w to odcięte i trudne pod względem pracy środowisko*³⁶. Proces angażowania nauczycieli bez wymaganego w owym czasie przygotowania zawodowego przybrał na sile pod koniec 1946 r. i systematycznie wzrastał do końca roku szkolnego 1947/48.

Szczegółowe zestawienie stanu jakościowego nauczycieli szkół powszechnych na Warmii i Mazurach w latach 1945–1948 przedstawiają dane zawarte w tabeli 2. Zaprezentowano w niej trzy istotne wskaźniki, takie jak: ogólną liczbę nauczycieli, liczbę nauczycieli wykwalifikowanych i liczbę nauczycieli niewykwalifikowanych.

Tabela 2. Stan jakościowy nauczycieli szkół powszechnych na Warmii i Mazurach w latach 1945–1948

Lp.	Data	Liczba nauczycieli				
		ogółem	kwalifikowanych		niewykwalifikowanych	
			N	%	N	%
1.	12 X 1945	360	179	49,7	181	50,3
2.	01 12 1945	454	253	55,7	201	44,3
3.	01 03 1946	616	313	50,8	303	49,2
4.	01 04 1946	673	342	48,7	349	51,9
5.	01 05 1946	768	386	50,3	382	49,7
6.	01 06 1946	837	421	50,3	416	49,7
7.	01 07 1946	887	449	50,6	438	49,4
8.	01 12 1946	1574	695	44,1	879	55,9
9.	01 03 1947	1649	707	42,9	942	57,1
10.	01 05 1947	1720	702	40,8	1018	59,2
11.	01 06 1947	1763	698	39,6	1065	60,4
12.	01 01 1948	2048	793	38,7	1255	61,3

³³ APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, Szkolnictwo powszechne w Okręgu Olsztyńskim, s.111.

³⁴ AAN, zespół: Ministerstwo Oświaty. Gabinet Ministra. Biuro Ziem Odzyskanych, sygn. 1238. Nauczyciele. Organizacja szkół powszechnych, s. 84.

³⁵ APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, Wykaz szkół, nauczycieli i dzieci szkół powszechnych Okręgu Szkolnego Mazurskiego, s. 15.

³⁶ APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, Inspektorat Szkolny powiatu reszelskiego w Biskupcu, s. 51.

Lp.	Data	Liczba nauczycieli				
		ogółem	kwalifikowanych		niekwalifikowanych	
			N	%	N	%
13.	01 02 1948	2061	793	38,7	1268	61,5
14.	01 04 1948	2089	796	38,1	1293	61,9
15.	01 06 1948	2084	810	38,9	1274	61,1

X – Daty zostały wyszczególnione z uwagi na zachowane dane źródłowe.

Źródło: APO, zespół: KOS, sygn. 495/17. Wykazy statystyczne szkół, dzieci i nauczycieli w Okręgu Szkolnym 1945–1950, s. 14–140. Obliczenia własne.

Jak wynika z tabeli 2 odsetek kwalifikowanych nauczycieli w poszczególnych powiatach wynosił od 55,5% do 38,1%, natomiast niekwalifikowanych od 61,9% do 44,3%. W analizowanym okresie wyraźnie wystąpiła tendencja wzrostu liczby nauczycieli niekwalifikowanych. Najwyższy procent tej kategorii nauczycieli występował w szkołach w roku szkolnym 1947/48 i wynosił niewiele ponad 61%. Najkorzystniejszy natomiast pod względem kwalifikowanej kadry nauczycielskiej był rok 1945/46. Zwiększający się odsetek nauczycieli niekwalifikowanych związany był przede wszystkim z rozbudową sieci szkół powszechnych na terenie województwa olsztyńskiego oraz niepokojącym problemem odpływu nauczycieli do innych, lepiej wynagradzanych zawodów³⁷.

Trudną sytuację kadrową w szkolnictwie powszechnym starano się rozwiązywać nie tylko przez zatrudnianie nauczycieli niekwalifikowanych. Pilna była potrzeba organizowania kształcenia, dokształcania i doskonalenia zawodowego, które odbywało się w następujących formach:

- liceach pedagogicznych,
- kursach wprowadzających do pracy nauczycielskiej,
- doskonalenie czynnych nauczycieli w komisjach rejonowych³⁸.

W latach 1945–1948 w Olsztyńskim licea pedagogiczne zlokalizowane były w: Olsztynie, Morągu, Giżycku, Ostródzie, Mrągowie, Szczytnie i Bartoszycach. Nauka w nich trwała trzy lata, więc pierwsi absolwenci nie zdołali podjąć pracy w pierwszym okresie organizacji szkolnictwa i tym samym zaspokoić potrzeb kadrowych.

Doraźnym rozwiązaniem okazały się skrócone formy kształcenia dla osób niekwalifikowanych. W roku szkolnym 1945/46 przygotowanie do zawodu nauczyciela odbywało się na sześciomiesięcznych kursach pedagogicznych i na krótkich czternastodniowych kursach dla czynnych nauczycieli niekwalifikowanych³⁹. W latach następnych w celu zwiększenia stanu kadry pedagogicznej nie zrezygnowano ze skróconych form kształcenia nauczycieli. Kursy przygotowawcze odbywały się w czasie ferii świątecznych w budynkach liceów pedagogicznych.

Szczegółowe dane dotyczące form kształcenia nauczycieli w roku szkolnym 1947/48 przedstawione zostały w tabeli 3.

³⁷ APO, zespół: KOS, sygn. 495/17, *Powszechność nauczania*, s. 105–106.

³⁸ J. Sempioł, *Licea pedagogiczne w województwie olsztyńskim 1945–1970*. Olsztyn 1983, s. 15–16 (maszynopis).

³⁹ AAN, zespół: Ministerstwo Oświaty. Gabinet Ministra. Biuro Ziem Odzyskanych, sygn. 1238, *Kształcenie nauczycieli*, s. 86.

Tabela 3. Formy kształcenia nauczycieli w roku szkolnym 1947/1948

Lp.	Formy	Miejsce lokalizacji
1.	Państwowe Liceum Pedagogiczne Kurs przygotowawczy – 6 miesięcy	Giżycko
2.	Państwowe Liceum Pedagogiczne Wstępny kurs przygotowawczy – 6 miesięcy	Morań
3.	Państwowe Liceum Pedagogiczne	Mragowo
4.	Państwowe Liceum Pedagogiczne Państwowe kursy nauczycielskie – 6 miesięcy	Olsztyn
5.	Państwowe Liceum Pedagogiczne Roczny kurs przygotowawczy Dwuletni kurs przygotowawczy	Szczytno

Źródło: APO, zespół: KOS, sygn. 495/ 17, Wykaz czynnych szkół (kursów) kształcenia nauczycieli w roku szkolnym 1947/48, s. 117. Obliczenia własne.

Reasumując można stwierdzić, że potrzeby kadrowe nauczycieli szkół powszechnych w pierwszych latach po wojnie na Warmii i Mazurach były olbrzymie. Właściwie w latach 1945–1948 nie udało się rozwiązać problemu niedoboru kadr zarówno w Olsztyńskim, jak i w skali całego kraju. W Polsce w roku szkolnym 1947/48 z powodu braku 881 nauczycieli aż 1403 szkoły były nieczynne. Najwięcej jednak szkół nieczynnych przypadło na województwo olsztyńskie (296), a tuż za nim szczecińskie (264) oraz białostockie (168). Aby zaspokoić potrzeby kadrowe należałoby natychmiast zatrudnić około 15 tys. nauczycieli⁴⁰. W Olsztyńskim podejmowano działania podobne jak w kraju. Organizowano skrócone formy kształcenia zawodowego, zatrudniano osoby niewykwalifikowane, ale potrzeby wciąż wzrastały. Lepiej zaspokajano je pod względem ilościowym niż jakościowym.

⁴⁰ S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie...*, s. 65.